

ВЕНЕΝΑΤΟΒ ΝΑΤΠΙΣ ΙΖ ΧΕΡΑΚΛΕЈЕ

Натпис којим ћемо се бавити један је од сразмерно ретких ранохришћанских. Занимљив у погледу језика и садржаја, доста дуг, остао је, мада већ објављен, без потпуног читања и коментара. Први га је забележио, у једној приватној кући у Битољу, само мају-скулним преписом J. G. von Hahn¹, од којег га је преузео M. Dimica². Захваљујући њима нам је и сачуван целокупан текст. Касније, натписна плоча је оштећена са свих страна, а десни део и завршетак натписа потпуно су пропали. Фотографију сачуваног фрагмента, који се сад налази у Скопском музеју, објавио је, без читања и објашњења, Н. Вулић³. Прво минускулно разрешење текста предложио је V. Veševliev⁴ са најнужнијим напоменама, а затим, независно од њега, Ф. Папазоглу⁵.

Натпис не познајем из аутопсије, већ само са фотографије (сл. 2), по ектину, и Хановог преписа (сл. 1)⁶.

Ἐνθάδε κίτε ὁ τὴν λαμπρὰν μνήμη[ν Βε]-
νένατος κόμ(ης) (καὶ) δουκινάριος, γενόμενος ἀ-
νήρ θεοσεβής, βραβευτής εἰρήνης, χρηρῶν ἀντι-
λήμπτωρ, ὀρφανῶν τροφεύς, πενήτω-
5 ν σωτηρία, γυμνῶν σκεπαστής· δν, Χ(ριστ)έ, πρ-
οσδεξάμενος ἀνάπ[αυς]ον μετὰ τῶν
ἀγρίων σου. Ἐχοιμήθη [μ(ην)ι] Ϝεντεμβρ(ιῶ) Ϝ ἰνδικτιῶνος [--]

¹ J. G. von Hahn., *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar*, Denkschr. d. k. Akad. d. Wiss. Wien, Phil.-hist. kl. XV, 1867, Annang, I, Inschriften 352, бр. 16.

² M. Dimica, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημείοις σωζομένοις*, Атина 1896, бр. 227.

³ *Споменик С. К. А.* 71 (1931) бр. 29.

⁴ *Zwei altchristliche Inschriften*, Годишник на Народния Археологически Музей, София, 7 (1942) 1943, 234.

⁵ *Ранохришћански наџиис из Хераклеје*, Зборник Филозофског факултета XI—1, Београд 1970, 92 нап. 3.

⁶ Димензије сачуваног дела плоче су 29×43×17 см. На почетку и, вероватно, на крају натписа стајао је крст. Натпис није резан нарочито брижљиво, ни с обзиром на сама слова, нити на правилност редова. Од појединачних знакова истичу се: делта са дугим хоризонталним потезом; мало, обло омикрон; правоугаона сигма; алфа са преломљеном попречном цртом.

№. 17.

ΕΝΘΑ ΔΕ ΚΤΓ Ε ΟΤ Η ΛΑΙ Π Γ Ρ Α Ν Ν Η Ν Λ
 Ν Ε Ν Α Τ ° Ε Κ ° Μ Κ ° Δ ° Υ Κ Ι Ν Α Ρ Ι ° Ε Γ ° Ε Ν Α Μ Ε Ν ° Ε Α
 Ν Η Ρ ° Θ Ε ° Ε Β Η Β Ρ Α Β Ε Υ Τ Ι Ε Ι Ρ Ι Ν Ε Χ Η Ρ Ω Ν Α Ν Τ Ι
 Λ Η Μ Π Τ Ω Ρ ° Ρ Φ Α Ν Ω Ν Τ Ρ ° Φ Ε Υ Σ Π Ε Ν Τ Ω
 Ν Ω Τ Η Ρ Ι Α Γ Υ Μ Ν Ω Ν Ε Κ Ε Π Α Σ Τ Η ° Ν Χ Ε Τ Ρ
 Ο Σ Δ Ε Ζ Α Μ Ε Ν ° Ε Α Ν Α Π ° Μ ° Ν Μ Γ Τ Α Τ Δ Ν
 Α Π Ω Ν Ε ° Υ Ε Κ ° Ι Η ° Ι ° Ε Ε Ν Τ Ε Μ Β Ρ Φ Ι Ν ° Δ Σ °

Сл. 1

Сл. 2

Читање натписа не причињава већих тешкоћа⁷. Итацизми $\chi\iota\tau\epsilon$, $\delta\omicron\upsilon\kappa\iota\nu\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$, $\epsilon\acute{\iota}\rho\acute{\iota}\nu\eta$ потпуно су уобичајени у позној антици. Међутим, по свом садржају и, нарочито, по песничком стилу и избору речи, наш епитаф се доста одваја од осталих ранохришћанских.

Име покојника досадашњи издавачи нису препознали; Бешевлиев је помишљао на $\epsilon\nu\alpha\tau\omicron\varsigma = \xi\nu\alpha\tau\omicron\varsigma$. Допуна овде предложена изгледа, међутим, извесна, кад се има у виду да грчки антропоним $\epsilon\nu\alpha\tau\omicron\varsigma$ као ни друго грчко име са наставком — $\epsilon\nu\alpha\tau\omicron\varsigma$ нису познати, да је у Хановом препису испред овог наставка сачувано једно N, и да на крају претходног реда остаје места за два слова, којима би почињало име. Βενένατος је заправо латинско име *Benenatus* и врло добро је познато у првим вековима хришћанства⁸.

Израз $\acute{\omicron} \tau\eta\nu \lambda\alpha\mu\pi\rho\acute{\alpha}\nu \mu\eta\eta\mu\eta\nu$, који припада покојнику ранга *vir clarissimus*⁹, неубичајен је због употребе акузатива. По правилу се у сличним случајевим среће генитив $\tau\eta\varsigma \lambda\alpha\mu\pi\rho\acute{\alpha}\varsigma$ или $\tau\eta\varsigma \mu\alpha\kappa\alpha\rho\acute{\iota}\alpha\varsigma \mu\eta\eta\mu\eta\varsigma$. Код нас се свакако ради о апсолутном акузативу, са елипсом партиципа $\xi\chi\omega\nu$ ¹⁰. Аналогну употребу акузатива налазимо на једном коринтском натпису: $\kappa\omicron\iota\mu\eta\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ [τ]οῦ $\tau\eta\nu \mu\alpha\kappa\alpha\rho\acute{\iota}\alpha$ $\mu\eta\eta\mu\eta\nu$ ¹¹...

Посебну пажњу заслужује $\beta\rho\alpha\beta\epsilon\upsilon\tau\eta\varsigma \epsilon\acute{\iota}\rho\acute{\iota}\nu\eta\varsigma$. У класичном грчком $\beta\rho\alpha\beta\epsilon\upsilon\varsigma$, $\beta\rho\alpha\beta\epsilon\upsilon\tau\eta\varsigma$ је судија, најчешће на спортским играма¹². Ово значење задржало се и у позноантичкој књижевности, па и у хришћанској¹³. На натписима, $\beta\rho\alpha\beta\epsilon\upsilon\tau\eta\varsigma$ се јавља ретко, колико знам само у Малој Азији, и означава некаквог локалног функционера, значење које се очевидно формирало посредством $\beta\rho\alpha\beta\epsilon\upsilon\tau\eta\varsigma =$ судија. Међутим, у позном гречитету има знакова и другачије

⁷ Р. 1 члан $\acute{\omicron}$ Бешевлиев изоставља. Р. 2 скуп слова у средини Бешевлиев разрешава $\kappa\acute{\omicron}\mu(\eta\varsigma) \chi(\epsilon)$ $\delta\omicron\upsilon\kappa\iota\nu\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$, а Папазоглу $\kappa\acute{\omicron}\mu(\eta\varsigma) \delta\omicron\upsilon\kappa\iota\nu\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$, интерпунгирајући с правом иза друге речи. Р. 3 $\beta\rho\alpha\beta\epsilon\upsilon\tau\eta\varsigma$, $\epsilon\acute{\iota}\rho\acute{\iota}\nu\eta\varsigma$ Бешевлиев, штампарском грешком (?). Р. 7 Бешевлиев чита нумерал као Е, Папазоглу као Ф. Хан на том месту заиста даје F али са знаком питања. Оба издавача поправљају име месеца у $\sigma\epsilon\pi\tau\epsilon\mu\beta\rho(\iota\omega)$, али је графија $\sigma\epsilon\upsilon\tau\epsilon\mu\rho(\iota\omega)$, коју налаже Ханова копија, језички објашњива.

⁸ Име латинског порекла срећемо и на другом грчком позноантичком натпису из Хераклеје (Σπούριχ[ι]ος изведено од *spurcus*), в. Ф. Папазоглу, I. с. Такође, двојица од тројице познатих црквених великодостојника позноантичке Хераклеје носе латинска имена: *Quintillus* (Lequien, *Or. Christ.* II, 82) и *Benignus* (Mansi IX 173 с). За само име *Benenatus* уп. Е. Diehl, *ILChV*, Index. Између осталих, то име је носио и један архиепископ Јустинијане Приме из VI в. (уп. Mansi XI 934 D).

⁹ Уп. V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Берлин 1964, бр. 224 нап. 3.

¹⁰ Уп. R. Kühner — Gerth, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, München 1903 II део I књ. 318 нап. 22 и E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*² München 1959 II 88, са примерима из литературе.

¹¹ L. Robert, *Hellenica* XI—XII, Paris 1960, 50.

¹² У свим речницима; в. L.—S.—J. s. v. и P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1968, s. v.

¹³ Уп. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1968, s. v, (Synes. *Ep.* 137 и Clem. *Str.* 7,3).

употребе именице *βραβευτής*: Хесихије њу дефинише као *διαλλακτήс* „помиритељ”, а Теодор Студит у једном говору¹⁴ крсту даје епитет *εἰρηνοβράβευτος* „pacificatrix”, односно „pacem largiens”¹⁵. На основу ових двају случајева могли бисмо превести наш израз *βραβευτής* *εἰρήνης* као „помиритељ”, својство које се лепо уклапа у Вененатов морални лик. Није сасвим јасна еволуција у овоме смислу термина *βραβευτής*: да ли је она ишла преко једног судија > арбитражни судија, за шта говори Хесихијев пример, или једног општијег, песничког *βραβευτής* = *auctor*, значење које налазимо већ код Еурипида¹⁶.

Вратимо се сада читању Вененатових титула. Као што се види на фотографији, на камену је урезано КОМ<ζ. Читање < као епсилон, а ζ као сигма, не одговара начину клесања тих слова на натпису. Не могу се такође обадва знака, схватити као знаци за скраћење једне исте речи. Како нам се чини, спорно место се може тумачити на два начина, мада смисао у оба случаја остаје исти. КОМ са < као знаком за скраћење чита се као *κόμ(ης)*, док се ζ разрешује у *καί*, што нам директно потврђује један натпис из Сирије¹⁷, где се овај знак за *καί* двапут јавља. Нагласимо да се у нашем натпису, мада је прилично дуг, *καί* ниједном не јавља. Друга могућност је схватити Μ< у КОМ< као лигатуру Μ и Κ, а ζ као знак за скраћење, па читати *κόμ(ης) κ(αί)*. За такво решење говорио би последњи знак р. 7 у Хановом цртежу, ако га треба идентификовати са знаком после КОМ< у р. 2. и схватити као сиглу за абревијатуру. У сваком случају, било то *κόμ(ης) (καί)* или *κόμ(ης) κ(αί)* реч је о двома напоредним титулама, *comes* и *ducenarius*, а не о једном непотврђеном *comes ducenarius*-у.

Поставља се питање како треба разумети ове титуле. V. Beševliev је очевидно сматрао да реч *ducenarius* овде показује да је Вененат имао витешки ранг. Овај научник, наиме, наводи као аналогију један натпис из Охрида¹⁸ где се помиње извесни М. Аурелије Д [— — —] као *δοικι[ν]άριος*; да се ту ради о прокуратору витешког staleжа јасно се види по сразмерно раном датуму споменика (*tria nomina!*) и наслову [*κ]ράτιστος* (*egregius*). У нашем случају, међутим, реч *δοικι[ν]άριος* се не може схватити као наслов припадника *ordo equester* из два разлога. (1) Прва Вененатова титула, *comes*, и епитет *λαμπρὰ μνήμη* (*clarissima memoria*) сведоче да је покојников ранг био виши од витешког¹⁹. (2) У свим досад познатим случајевима где титулу *comes* следи свеза *et* са још једном

¹⁴ Λόγος εἰς τὴν προσκύνησιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ ἐν τῇ Μεσονηστίμῳ, Migne, PG 99, 697D.

¹⁵ У Мињевом одн. Стефановом (*Th. Gr. L.*, s. v.) преводу.

¹⁶ *Hel.* 703; οὐχ ἕγγε μόχθων τῶν ἐν Ἰλίῳ βραβεύς;

¹⁷ L. Jalabert-R. Mouterde, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, VI Paris 1967, 209 бр. 2945. На овај натпис ми је указао г. J. Marcillet—Jaubert из Института F. Courbu у Лиону, на чему му и овом приликом захваљујем.

¹⁸ Н. Вулић, *Споменик С. К. А.* 75 (1933) 57 бр. 175.

¹⁹ A. H. M. Jones. *The Later Roman Empire*, II, Oxford 1964, 525sqq.

титулом²⁰, *comes* означава ранг, а друга титула конкретно занимање носиоца; никада улога двеју титула није обрнута, нити су њихова значења исте категорије. У позноантичкој административној терминологији *ducenarius* — оставивши по страни примере где реч означава витешки сталеж или је празни почасни епитет — обележава одређено звање само у војној хијерархији. Ту су дученарији подофицири који у различитим трупама заповедају двама стотинама људи²¹, али могу често радити и као административни службеници у разним *officia*²² чије особље иако носи војне чинове и формално припада војним одредима, стварно нема никакве везе са *militia armata*²³. Иако се у нашем случају не може искључити да је покојник био трупни подофицир²⁴, изгледа вероватније да је Вененат радио у каквој војној канцеларији, стога што је до почасних наслова у позној антици најлакше долазило чиновништво²⁵ и што подаци епитафу о покојниковом животу говоре пре за цивилну него праву војничку каријеру²⁶. С обзиром да је тешко претпоставити, из више разлога, да је Вененат припадао каквом дворском официју, треба најпре рачунати са официјем дукса провинције (Прве) Македоније²⁷. Његови службеници — као и службеници намесничких официја преддиоклецијановског доба, о којим смо боље обавештени — бесумње су стално резидирали по свим важнијим градовима провинције, укључујући Хераклеју²⁸.

Тешко је рећи нешто прецизније о датуму споменика, већ и стога што му нисам нашла блиских, поуздано датованих палеографских аналогија. За *terminus post quem* могла би се грубо узети

²⁰ Нпр. *κόμης* *καὶ* *ὑπατικός* (H. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure, I*, Paris 1922, 236.) *comes et tribunus* (E. Diehl, *ILChV II* 3864), *comes et mechanicus* (Symm. Ep. V 76,1).

²¹ R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallien bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin 1920, 119.

²² O. Seeck, *Ducenarius*, RE V (1903) 1754; Grosse, *o. c.* 118.

²³ О разлици која се строго водила између официјала и правих војника, в. нпр. A. E. R. Boak, *Officium*, RE XVII (1937) 2047sq.

²⁴ Тако је у Хераклеји сахрањен један центенариус из одреда *equites catafractarii Pictavenses* изгледа средином IV века: *CIL III* 14406a, уп. H. Mihăescu, *Limba Latină în provinciile dunărene ale imperiului Român*, București 1960, 255 br. 272; P. Goessler, *Pictones*, RE XX (1941) 1206.

²⁵ O. Seeck, *Codicilli*, RE IV (1901) 182sq.; Boak, *l. c.* 2054. Овакви наслови су најчешће давани службеницима војних официја, пре свега палатинских, приликом њихове *honesta missio*, што је вероватно био и Вененатов случај.

²⁶ Док се у Вененатовом натпису војска нигде не спомиње, за Спуркија (в. горе нап. 8) каже се *ὁ ἐν στρατῷ καλῶς πορευθὲς τὸν τῆς ζωῆς πρόσθερον* *ὑρόνον* а за поменутог центенарија се наводе не само године и одред војне службе већ и име заповедника.

²⁷ О овој позноантичкој провинцији и њеним границама, в. Ф. Папазоглу, *Македонски градови у римско доба*, Скопље 1957, 91sqq.

²⁸ Тако се зна да је у официјима дукса Африке и Сардиније радило по четворица дученарија (*Cod. Iust. I* 27,2). С обзиром да је дукална канцеларија водила опсежну администрацију о анони, регрутовању, војним грађевинама итд. (Grosse *o. c.* 159 sqq.), нормално је очекивати да су неки њени чиновници били распоређени у више центара одговарајуће провинције,

друга половина IV века, због литургијских цитата у рр. 5—7²⁹. У истом смислу сведочи и чин дученарија, који се практично не јавља пре прелаза IV у V век³⁰. Извесну хронолошку индицију могла би дати веза *comes et ducenarius*, кад бисмо били боље обавештени о историји комитиве³¹. Значај наслова је постепено опадао, али оваква еволуција није ишла праволинијски, нити су нам ближе познате етапе кроз које је пролазила: у другој деценији V века, на пример, насловом *comes* су одликовани тако скромни људи као што су патрони римских колегија пекара и месара³² али га се још 568 г. није либио један трибун, дакле официр ранга знатно вишег од Вененатовог³³. Латинско име нашег покојника не доказује да натпис претходи шестом веку, јер се латински антропоними задржавају у Хераклеји бар до средине тог столећа³⁴. По моме мишљењу, Вененатов споменик неће бити старији од зрелог V века.

Београд.

Милена Душанић.

SUMMARY

Milena Dušanić: AN EARLY CHRISTIAN EPITAPH AT HERACLEA LYNCI

J. G. von Hahn copied (fig. 1), a century ago, an interesting early christian epitaph at Heraclea Lynci (modern Bitola). The inscription, which subsequently suffered considerable damage, belongs now to the Archaeological Museum of Skopje (fig. 2). It has been independently read by V. Beševliev and F. Papazoglou, whose texts seem to demand but one correction of some importance: the name of the deceased is to be restored [Βε]γνάτος (ll. 1—2). The epitaph remained, however, practically without the commentary though a number of points in it invites some explanation.

L. 1 The construction ὁ τὴν λαμπρὰν μνήμην (sc. ἔχων, cf. Kühner-Gerth II 1, 318 n. 22) is rare but not without parallels (see e. g. L. Robert, *Hellenica* XI—XII, 50).

L. 3 βραβευτής εἰρήνης attests to a change of the basic meaning βραβεύς, βραβευτής ‚arbitrator‘. The evolution toward this new meaning may have started from a βραβεύς = διαλλακτής (cf. Hesych. s. v.) or from a neutral βραβεύς ‚author‘ (cf. Eur. *Hel.* 703). A close parallel is found in Theodoros Studites' εἰρηνοβράβευτος ‚pacificatrix‘ (Migne, *PG* 99, 697 D).

The titles in l. 2 (cf. the *clarissima memoria* in l. 1) give Benenatus' rank (*comes*) and his grade in the army (*ducenarius*), either in the *militia armata* or in an *officium*. The latter possibility seems preferable in view of his civil merits enumerated in ll. 3—5 and one should probably identify him as a *ducenarius* of the *officium* of the *dux* of Macedonia Prima.

It is difficult to date the inscription with some precision. The liturgic reminiscences of ll. 5—7 and the title of *ducenarius* itself (cf. Grosse 119) suggest, roughly, the second half of the fourth century as a *terminus post quem*. However, the epitaph may have been erected considerably later.

²⁹ Уп. Папазоглу, *Зборник Фил. фак. I* с. 98 са нап. 29.

³⁰ *CIL V* 8759, уп. Grosse, о. с. 119.

³¹ О њој в. Seeck, *Comites*, RE IV (1901) 629 sqq.; Jones. о.с. 526sqq.

³² *Cod. Th.* XIV 4, 9 и 4. 10.

³³ Горе, нап. 20.

³⁴ Уп. помен Бенигна 553. г. (горе, нап. 8).